

УДК 76:97](477)«195»:821.161.2Шев«18»

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2024.5.7>**Купчинська Лариса Олегівна,**

кандидатка мистецтвознавства, доцентка,

директорка Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів

Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника

ORCID ID: 0000-0001-6461-4819

oklarysa@gmail.com

**МІСЦЕ І РОЛЬ ЕМАНУЇЛА ХРАПКА
В ЕКСЛІБРИСНІЙ ШЕВЧЕНКІАНИ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена екслібрисній Шевченкіані Емануїла Храпка, маловідомого українського графіка другої половини ХХ ст. Сьогодні шевченківські книжкові знаки митця, зберігаючись у приватних збірках митців, бібліофілів, колекціонерів Івано-Франківська, Києва, Львова та інших міст України, залишаються поза увагою мистецтвознавців. Це засвідчує актуальність їх багатоаспектного аналізу. Метою публікації є розкриття особливостей композиційних та образно-змістових вирішень книжкових знаків, тематично пов'язаних з життям і творчістю Тараса Шевченка.

Упродовж двадцяти років Е. Храпка виконав 100 шевченківських книжкових знаків. Головним поштовхом до їх появи стали діяльність Володимира Вітрука і виставка, яка відбулася у Львові 1984 р. Основою творчості Е. Храпка були ґрунтовне вивчення життєвого шляху Т. Шевченка, глибоке розуміння естетичних пріоритетів сучасників, переосмислення традицій української мистецької школи початку ХХ ст. і досвіду українських митців другої половини ХХ ст. Шляхом систематизації матеріалу і мистецтвознавчого аналізу десятків екслібрисів Е. Храпка виділено кілька тематичних груп: портретна (образ Т. Шевченка), сюжетна (за мотивами творів Т. Шевченка) і монументальна (пам'ятники Т. Шевченкові). Першу з них формують ті твори, в композиції яких присутні переосмислені Е. Храпком автопортрети Т. Шевченка і його фотографії різних років. Твори, які входять до другої групи, містять назву збірки «Кобзар», цитати окремих поетичних творів, або ж образи героїв поета і мислителя. Третя засвідчує добру обізнаність митця з пам'ятниками Т. Шевченкові в різних регіонах України.

Працюючи над шевченківськими екслібрисами, шукаючи нових засобів мистецького виразу, Е. Храпка виробив індивідуальну лаконічну мову, яка відрізняється глибоким символічним характером. Екслібрисна Шевченкіана митця розкриває загальні тенденції розвитку графіки другої половини ХХ ст. і збагачує українське мистецтво новими образно-художніми рішеннями.

Ключові слова: Емануїл Храпка, екслібрис, Тарас Шевченко, автопортрет, фотографія, літературні твори.

Kupchynska Larysa. PLACE AND ROLE OF EMANUIL KHRAPKO IN BOOKPLATE SHEVCHENKIANA OF UKRAINE

The article is dedicated to ex-libris Shevchenkiana of Emanuil Khrapko, a little-known Ukrainian graphic artist of the second half of the 20th century. Today, the artist's Shevchenko book marks, kept in private collections of artists, bibliophiles, collectors of Ivano-Frankivsk, Kyiv, Lviv and other cities of Ukraine, remain out of the attention of art experts. This testifies to the relevance of their multifaceted analysis. The purpose of the publication is to reveal the features of the compositional and figurative-content solutions of book marks, thematically related to the life and work of Taras Shevchenko.

Over the course of twenty years, E. Khrapko created 100 Shevchenko bookplates. The main impetus for their appearance was the activities of Volodymyr Vitruk and the exhibition held in Lviv in 1984. The basis of E. Khrapko's work was a thorough study of T. Shevchenko's life path, deep understanding of the aesthetic priorities of his contemporaries, rethinking of the traditions of the Ukrainian art school of the early 20th century and the experience of Ukrainian artists of the second half of the 20th century. By systematizing the material and performing art-historical analysis of dozens of E. Khrapko's ex-librises, several thematic groups are identified: portrait (image of T. Shevchenko), plot (based on T. Shevchenko's works) and monumental (monuments to T. Shevchenko). The first of these is formed by those works in the composition of which E. Khrapko's reinterpreted self-portraits of Shevchenko and his photographs from different years are present. The works included in the second group contain the title of the collection "Kobzar", quotes from individual poetic works, or images of the heroes created by the poet and thinker. The third group testifies to the artist's good familiarity with T. Shevchenko monuments in various regions of Ukraine.

Working on Shevchenko ex-libris, searching for new means of artistic expression, E. Khrapko developed an individual laconic language, which is distinguished by a deep symbolic character. The artist's ex-libris Shevchenkiana reveal the general trends in the development of graphics of the second half of the 20th century and enrich Ukrainian art with new figurative and artistic solutions.

Key words: *Emanuil Khrapko, bookplate, Taras Shevchenko, self-portrait, photography, literary works.*

Вступ. Життя і творчість Тараса Шевченка від давніших часів перебували у центрі уваги багатьох митців, у тому числі графіків-екслібрисистів в Україні та поза її межами. Багато з них сьогодні добре відомі в історії українського мистецтва. Поряд із ними є також малознані імена, серед яких Емануїл Храпка. Про нього писали у наукових журналах України його сучасники [3; 13]. Аналізуючи його творчий доробок, вони зазначали, що, будучи наділеним потужним талантом у поєднанні з високими моральними якостями та унікальною працездатністю, він належав до когорти особистостей, які творять історію [13, с. 76]. Сьогодні графіка малих форм митця вивчається молодими дослідниками [6, с. 274; 7, с. 156–157]. Загальний огляд літератури свідчить про актуальність проблематики, пов'язаної з творчістю Е. Храпка. Загальна спрямованість сучасного мистецтвознавства конкретизувала мету публікації – розкриття особливостей композиційних та образно-змістових вирішень шевченківських книжкових знаків.

Матеріали та методи. Досягнення окресленої мети передбачає вивчення творів Е. Храпка, які зберігаються головним чином у приватних колекціях Івано-Франківська, Києва та Львова. Найбільше їх знаходиться у родини митця. Не менш вагомими у цьому відношенні є репродукції окремих творів, поміщені у каталогах, або науково-популярних виданнях [9]. Аналіз книжкових знаків Е. Храпка вимагає використання різних методів дослідження, в першу чергу систематизації на основі спільних ознак і мистецтвознавчого аналізу.

Виклад основного матеріалу. Розвиток Шевченкіани у книжкових знаках через історичні обставини тісно пов'язаний зі Львовом. Перші з них з'явилися у Науковому товаристві імені Шевченка ще до його реформи в 1892 р. У Товаристві тоді вже була

друкарня, де упродовж 1874–1892 рр. надруковано 944 (за іншими даними 925) різного змісту книжок і брошур, на яких могли бути власницькі знаки. Водночас у 1886 р. (те, що відомо) Товариству різні особи дарували книжки, а 1891 р. Олександр Кониський передав цілу бібліотеку. У Науковому товаристві імені Шевченка використовувалися різні типи екслібрисів. Найпоширенішими були штампи, з яких сьогодні виявлено вісім. Одночасно використовувалися наліпки, яких було також кілька зразків [5].

На початку ХХ ст. постали перші сюжетні книжкові знаки Шевченкіани. За різними даними у 1915–1916 рр., або 1917 р., 1918 р., 1920 р. Олена Кульчицька виконала твір «Бібліотека школи ім. Шевченка у Володимирі Волинським». Окреме місце у загальному ряді займає Василь Кричевський, який у 1926, або 1929 р. виконав екслібрис Дмитрові Ревуцькому. Поширеною є думка, що при створенні цього книжкового знаку митець використав мотиви поеми «Невольник» [8, с. 90].

Найбільше екслібрисів, присвячених Т. Шевченку, появилось у другій половині ХХ ст., здебільшого в переддень його ювілеїв. Помітним поштовхом у розвитку екслібрисної Шевченкіани були виставки. Першу з відомих організував Володимир Вітрук, знаний колекціонер і організатор мистецького життя. Вона відбулася у Львові в 1984 р. і присвячувалася 170-річчю від народження Т. Шевченка. Одночасно була організована виставка «Шевченко в екслібрисі» у Вільнюсі, де її підтримав Віктор Манжуло. На ній експонувалися твори 67 митців. Згодом були підготовлені інші виставки, серед яких 1986 р. – «Шевченкіана в книжкових знаках» з колекції Миколи Молочинського. До знакових належить виставка «У вінок Кобзареві», присвячена 175-річчю від народження Т. Шевченка. Організована у Києві, вона охопила понад 300 експонатів. Згодом її показали у Канаді, Чехословаччині,

Польщі і багатьох містах України. Авторами екслібрисів в основному були українські графіки. До виставки вийшов каталог, який доповнили і перевидали у 2008 р. До нього ввійшло понад 390 книжкових знаків 109 митців різних країн. До 175-літнього ювілею Т. Шевченка відбулося багато інших виставок. У Чернівцях, у виставковому залі обласної організації Спілки художників України, експонувалося 150 екслібрисів з колекцій Ореста Криворучка та Івана Балана. В Івано-Франківську в Літературному музеї Прикарпаття Петро Прокопів організував виставку, на якій було представлено з його збірки 400 екслібрисів 200 авторів. Він підготував і видав каталог виставки. У Городищі (нині – районний центр Черкаської обл.), у районному Палаці культури, були представлені екслібриси із зібрання Віталія Бакуменка, у Дніпропетровську – із зібрання Василя Хвороста. До 190-річного ювілею Т. Шевченка у київському Музеї книги і друкарства України відкрилася виставка екслібрисної Шевченкіани з колекції Петра Нестеренка (241 одиниця).

Не меншу роль у розвитку екслібрисної Шевченкіани відіграли колекціонери літературних творів Т. Шевченка. Серед них – Антон Бурлачук, який у рідному селі Скибинці (Тетіївський р-н Київської обл.) створив Музей Шевченкіани на основі збірки видань Т. Шевченка (понад 500 одиниць). Для нього художники виконували книжкові знаки (Дмитро Мірошниченко, Богдан Пастух та ін.). Показовим у цьому плані виступає Євген Артеменко з Харкова. Маючи багату збірку шевченківських видань, він замовляв для неї екслібриси, у тому числі у Григорія Кореня, Миколи Молочинського, Василя Перевальського, Віктора Усолкіна. Вони лягли в основу Музею «Кобзаря» Т. Шевченка, який є відділом Черкаського обласного краєзнавчого музею.

Сьогодні Шевченкіана в екслібрисі вже нараховує понад 1100 одиниць [9]. Основна її частина постала у час, коли у багатьох видах і жанрах мистецтва як візуального засобу агітації відбувалася перманентна ідеологізація «Шевченка – образу – символу». Відтак Т. Шевченко в мистецьких творах ХХ ст. став знаковою фігурою – поетом, художником,

філософом, пророком, вождем, батьком, захисником, бунтівником, ідеологічним символом. Розуміння цього дозволяло поглиблювати смислове навантаження образу. У часи тоталітарного режиму оптимальним у вирішенні окреслених суспільством завдань став книжковий знак, який упродовж багатьох десятиліть вирізнявся різноманітністю і складністю. З-поміж інших шевченківські екслібриси мали найбільше зображальних мотивів, які умовно можна поділити на декілька основних груп: портретні, сюжетні, що відтворюють образи літературних і художніх героїв Кобзаря, і пейзажні. Четверта група – знаки для державних установ, товариств, музеїв і шкіл. До п'ятої групи належать шрифтові знаки [12, с. 88; 15, с. 89]. Інші дослідники [10, с. 105] дотримуються поділу на сім груп: 1. Образ Т. Шевченка в екслібрисі; 2. «Кобзар» в екслібрисі; 3. За мотивами творів Т. Шевченка; 4. Шевченко на засланні; 5. Монументальна Шевченкіана; 6. Екслібриси установ культури; 7. Шевченкіана.

До екслібрисної Шевченкіани упродовж багатьох десятиліть долучалося понад 200 митців [9]. Серед них Емануїл Храпко, який народився 20 червня 1947 р. у селі Завалля на Снятинщині. Проявлений у ранні роки нахил до мистецтва, він розвивав самотужки і завдяки багатолітній наполегливій праці здобув широке визнання у суспільстві. В українському мистецтві Е. Храпко став відомим графіком. Його твори репродукувалися в київському періодичному виданні «Народна творчість та етнографія» (1991. – Чис. 4): «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине» (С. 48), «Дивуєшся: чому не йде апостол правди і науки» (С. 74).

Основну частину мистецької спадщини Е. Храпка становлять екслібриси. Сьогодні їх налічується приблизно 250 одиниць. Вони експонувалися на багатьох виставках в Україні, та поза її межами: у Словаччині, Польщі, Литві, Канаді, Бельгії, Італії, Голландії, Югославії та в інших країнах, про що свідчать каталоги. Перша з них відбулася у 1984 р. в Обласному краєзнавчому музеї Івано-Франківська («Мій край – моя Вітчизна»). Притому важливо зазначити, що готуючи в 1995 р. персональну

виставку, яка була творчим звітом за 10 років, першими подав книжкові знаки [1].

Левову частку мистецької спадщини Е. Храпка становлять шевченківські книжкові знаки. Сьогодні їх налічується приблизно 100 одиниць. Їхня поява тісно зв'язана з ґрунтовним опрацюванням митцем життя і творчості Т. Шевченка. Про це додатково свідчить вихід до 175-ліття Т. Шевченка каталогу «Струни Кобзаря» [14]. До нього увійшли заставки до видання творів Т. Шевченка «Наймичка», «Княгиня», «Варнак», «Музикант», «Несчастный», «Капитанша», «Близнецы», «Художник», «Прогулка», а також багато книжкових знаків. Згодом митець зосередився виключно на екслібрисах, присвячених Т. Шевченку. У результаті в 1994 р. до 180-ліття Т. Шевченка митець завершив багатолітній проєкт – 100 шевченківських книжкових знаків, а також підготував серію екслібрисів для організацій книголюбів 25 областей України під назвою «Книголюби України – Кобзарю».

Перші шевченківські книжкові знаки Е. Храпка датуються 1980-ми роками. Графік виконав їх у час, коли В. Вітрук активно працював над першою виставкою екслібрисів до 170-ліття Т. Шевченка. Це стимулювало Е. Храпка до вивчення місцевих мистецьких традицій, спадщини відомих митців початку ХХ ст. Поза його увагою не залишилися твори, які виконали його сучасники, а саме Іван Буга, Богдан Гурман, Орест Криворучко, Іван Пантелюк, Віталій Шнітко та інші. Але упродовж багатьох років своїм наставником він вважав Миколу Стратілата, автора великої галереї шевченківських образів. «Це не прямі ілюстрації, це інтерпретації, роздуми над його рядками, прагнення зрозуміти його ідеали, його душу» [2, с. 334], – писав Народний художник України. За час тривалої співпраці Е. Храпка побачив у десятках його творів присутність «Кобзаря» Т. Шевченка, або у літературних рядках, або в художніх образах.

У 1980-х рр., коли екслібрисна Шевченкіана вже славилася різноманітністю і складністю, мала чітко сформовані основні тематичні групи, Е. Храпка, стоячи перед вибором образного вирішення власних композицій,

враховував нові тенденції в суспільстві, активізацію всіх сфер національного життя. Відтак, у своїй творчості він надав перевагу інтерпретації портретів Т. Шевченка. Вивчення спадщини митця доводить, що джерельною базою його пошуків передусім були автопортрети Т. Шевченка. Графік був обізнаний з ранніми – тими, що були постали взимку 1840–1841 рр., у листопаді 1843 р. і наприкінці серпня 1845 р. Він добре знав пізніші – ті, що постали на засланні, найперше той, що був виконаний в Орську (23 червня – грудень 1847 р.) всупереч забороні писати і малювати, у перший рік заслання, коли, сидячи в Орській фортеці, мріяв про майбутню волю. Він одягнений у солдатський мундир і кашкет, на околиці якого напис «З. Р.». У полі зору Е. Храпка перебували й інші автопортрети Т. Шевченка часу заслання. Один із них постав в Оренбурзі 29 листопада 1849 р. Найчастіше митець звертався до пізніх автопортретів, створених у 1859, 1860 і 1861 рр. Це пояснюється тяжінням Е. Храпка до переосмислення емоційно насичених і складних років Т. Шевченка між поверненням із заслання та смертю. Для митця важливим було розкрити в його образі плани, яким так і не вдалося здійснитися через брак сил і часу: придбання власної хати над Дніпром і одруження, що виникали з органічної потреби, обумовленою народним розумінням життя і багатолітньою самотою на чужині. У той же час поза увагою митця не залишилася інтенсивна праця Т. Шевченка у напрямі більш повного видання своїх творів, а також сумне передчуття, яке заставляло його завершувати розпочаті в минулому справи. Окреме місце графік відводив переосмисленню мистецької спадщини Т. Шевченка останніх років, його тяжінню до вдосконалення власної техніки гравірування, в якій він досяг дуже високого рівня майстерності.

Працюючи над екслібрисами для багатьох обласних організацій ДТЛК УРСР і таких знах в Україні діячів культури як Ярема Гоян, Люба Пустовіт (Рис. 1), Василь Пилип'юк (Рис. 2), Микола Стратілат, Е. Харко апелював до «Автопортрета в темному кожусі» та «Автопортрета у шапці і кожусі» (обидва

1860). У кожному творі автор скрупульозно продумував пропорції обличчя Т. Шевченка по відношенню до інших елементів композиції і ретельно підбирав тло. У більшості випадків воно займає одну третю композиції і замкнене у коло (півколо), яке часто підкреслене двома лініями, рослинним або геометричним декором тощо. Це обумовлено в першу чергу суто народним розумінням Кобзаря. Притому слід зазначити, що він займає центральне місце і не має жодних додаткових пояснень ні у словах, ні в образах. Промальовуючи обличчя Т. Шевченка, митець зважував кожен штрих. Використовуючи в повній мірі образно-художні можливості різця, він підкреслював висоту чола і гостроту погляду під густими бровами. Акцентуючи на них увагу, автор прикладав максимум зусиль для посилення тонального контрасту, який лише поглиблює емоційне напруження. У результаті він вирішив дві проблеми: розкрив світло самого образу і надав йому природного звучання.

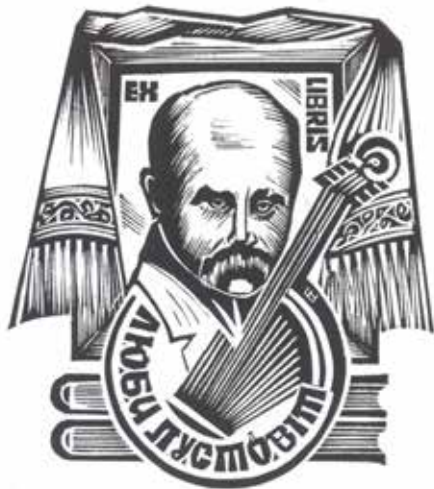

Рис. 1. Ex libris Люби Пустовійт

Рис. 2. Шевченкіана Василя Пилип'юка

Пошук найточнішого, найповнішого відображення внутрішнього стану Т. Шевченка, зафіксованого у тому чи іншому автопортреті, для Е. Храпка був надзвичайно важким. На це вказує звернення митця і до ранніх автопортретів, а також до «Автопортрету зі свічкою». Їх творче осмислення яскраво проступає у книжкових знаках для Василя Козьмика, Петра Марусика, Будинку-Музею Т. Г. Шевченка у Києві, а також Донецької і Кримської обласних організацій ДТЛК УРСР. У той же час у творчості Е. Храпка є один приклад звернення до автопортрету Т. Шевченка часів солдатчини (екслібрис Ворошиловградської обласної організації ДТЛК УРСР) (Рис. 3).

Рис. 3. Ex libris Ворошиловградської обласної організації ДТЛК УРСР

Не зупиняючись на досягнутому, Е. Храпко у своїй творчості активно опрацьовував фотографії Т. Шевченка, яких відомо одинадцять, але збереглося лише десять. Він добре знав першу, яка була зроблена на прохання М. Дорохової 30 березня 1858 р., можливо у Г.-Й. Ден'єра. На ній Т. Шевченко з бородою, у шапці й кожусі. Друга сьогодні загальнодоступна фотографія зроблена в ательє І. Досса у 1858 р. На ній Кобзар без головного убору, в білій сорочці і темному піджаку. Третя світлина – у смушквій шапці й кожусі, з поголеною бородою – зроблена у квітні 1859 р. у Г.-Й. Ден'єра. 1859 р. поет ще раз фотографувався у Г.-Й. Ден'єра – разом із своїми

друзями. Серед них Г. Честахівський, брати О. та М. Лазаревські і П. Якушкін. До 1859 р. належить ще одна фотографія Т. Шевченка. На ній поет зображений на повний зріст, у смушквій шапці, кожусі і з палицею. Виконав його, очевидно, також Г.-Й. Деншер. Під час перебування у Києві 1859 р. поет тричі фотографувався у І. Гудовського. В одному випадку він сидить на стільці у білій сорочці з темною краваткою і темному піджаку, у другому – сидить на стільці біля столу в білому полотняному костюмі з палицею в руках, і в останньому – погруддя поета у білому костюмі з нахиленою вліво головою. Дві останні світлини поета (в чорному костюмі, в білій сорочці з чорною краваткою; разом з Г. Честахівським) виконані невідомим фотографом наприкінці 1860 р., або на початку 1861 р. Усі вони є невід’ємною частиною останніх років життя Т. Шевченка.

У творчості Е. Храпка найактуальнішою була фотографія Т. Шевченка 1859 р., де Кобзар одягнений у смушеву шапку. Відомо, що вона набула популярності з часу її появи. Ще при житті Т. Шевченка з неї на прохання Пантелеймона Куліша Лев Жемчужников замовив у Парижі в Адольфа Мульєрона літографію (1859). У 1862 р. у літографічній майстерні Андрія Косткевича у Львові на замовлення Богдана Дідицького з неї виконав літографію Володимир Гутовський. Цю фотографію у своїх творах згодом використовували живописці Микола Мурашко і Фотій Красицький, скульптори Тадеуш Баронч, Станіслав Роман Левандовський та інші. На неї взурувався Е. Храпка під час виконання екслібрисів для Івана Григоровича, Володимира Карого у Снятині, Миколи Мушинки у Пряшеві, а також Львівської, Полтавської, Тернопільської (Рис. 4) і Чернігівської обласних організацій ДТЛК УРСР. Їх вивчення дозволяє стверджувати, що митцю вдалося мінімальними засобами досягти максимального результату, представити Т. Шевченка не скореним, просвітителем і пророком.

До портретної екслібрисної Шевченкіани Е. Храпка слід віднести твори, які містять зображення голови (до плечей) Т. Шевченка

у старшому віці без головного убору в профіль: екслібриси К. Білокур (Рис. 5), Л. Большакова, Я. Лазорка, М. Тарнавецького, Б. Фербея, Д. Чабана, Яроша та інших. Виконуючи їх, митець міг використовувати «Портрет Тараса Григоровича Шевченка у профіль» (туш, перо), який знаходиться на звороті записки художника Рудольфа Жуковського до Т. Шевченка від 28 квітня 1859 р. З нього в 1911 р. у Москві були зроблені емальовані жетони [11, с. 40]. Митець рівно ж міг звернутися у своїй практиці до плакетки, яку виконав в 1904 р. Михайло Паращук. У цьому випадку не менш вагомим джерелом для графіка виступають твори 1911 р., авторство яких належить Михайлу Гаврилку. Це металевий медальйон (різних відтінків) і плакетка, відома у гіпсі й металі. Сьогодні вони зберігаються у багатьох приватних і державних збірках України та поза її межами [4, с. 62, 64]. Використовуючи у своїй художній практиці твори інших митців, Е. Храпка найчастіше подає профіль Т. Шевченка у центрі композиції. Притому митець надає перевагу узагальненому площинному однотонному зображенню профілю з характерним нахилом голови. У рідкісних випадках графік білою лінією промальовує лінію вуха і краю росту волосся біля скроні.

Рис. 4. Ex libris Тернопільської обласної організації ДТЛК УРСР

Рис. 5. Шевченкіана К. Білокур

У композиціях багатьох портретних екслібрисів Шевченкіани Е. Храпка присутні додаткові елементи. Деякі з них мають символічне значення, приховане у назві збірки поетичних творів Т. Шевченка – «Кобзар», яка появилася в 1840 р. у Санкт-Петербурзі завдяки сприянню Євгена Гребінки. До неї входило вісім творів. Її епіграфом став твір «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами...». Форзац збірки прикрашає офорт Василя Штернберга. Центральний образ форзацу – кобзар, якого супроводжує хлопчик-поводир, і дав назву виданню. Відомо, що після виходу збірки Т. Шевченка почали називати Кобзарем, а він використовував псевдонім «Кобзар Дармограй». Образ кобзаря, або бандури, часто стилізованої, зустрічається у книжкових знаках, які Е. Храпка виконав для О. Максимонько, П. Марусика, М. Мушинки, Л. Пустовіт, Запорізької обласної організації ДТЛК УРСР та інших.

Композиція екслібрисів у творчості Е. Храпка часто будується із врахуванням літературної спадщини Т. Шевченка. Невелику частину книжкових знаків становлять ті, які включають зображення збірки «Кобзар» (екслібрис А. Григоровича, М. Мардаревича), яку називають Біблією, бо вона своїми ідеями, гуманістичною спрямованістю і пропорційним співвідношенням національного й інтернаціонального залишається актуальною упродовж століть. В екслібрисах Е. Храпка це зображення книжки, на корінці або обкладинці якої вміщено напис: «Кобзар». До такого типу

можна віднести і ті знаки, на яких зображена розгорнута книжка з окремими цитатами того чи іншого літературного твору. Найчастіше стикаємося з рядками: «Було колись в Україні...» (екслібрис В. Загацького), «Не гріє сонце на чужині» (екслібрис Л. Большакова), «Наша дума, наша пісня не вмре...» (екслібрис О. Максимонько), «І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь» (екслібрис Смика), «Борітеся-поборите, вам Бог помагає!!!» (екслібриси Студентів-патріотів і К. Романова).

Ряд книжкових знаків, при виконанні яких Е. Храпка враховував літературну спадщину Т. Шевченка, продовжують ті, композиція яких має ілюстративний характер. Працюючи над багатьма з них, митець часто малював козаків, про яких неодноразово писав Кобзар. Багато з них привертає увагу динамікою, якої автор досягає численними скісними лініями. Кращим у цьому прикладом є екслібрис для Івана Тофана (Рис. 6). У нижній частині його композиції митець розмістив розгорнуту книжку. З її глибини виходять на конях козаки, в руках яких підняті прапори. Їхній рух визначається поглядом Т. Шевченка, якого графік намалював позаду них. З усіх творів Е. Храпка вирізняється екслібрис К. Романова. Його композиція замкнута в коло, найрухомішу геометричну фігуру. У центрі митець розмістив козака, який оперся на книжки. Нахилу його фігури протиставляється лінія лівої руки, а також численних списів. Разом вони творять трикутник, який стоїть на своїй вершині. Таким чином автор досягнув додаткового емоційного напруження. Статикою позначений екслібрис, який Е. Храпка виконав для В. Загацького (Рис. 7). Її він досягнув двома рівнозначними горизонтальними лініями написів у верхній і нижній частині твору. Між ними намальований козак, поглинутий змістом книжки. Позаду нього чітко простежується ряд вертикалей, утворений списками і деревами. Літературним характером у творчості Е. Храпка вирізняється також книжковий знак для Г. Діброви. Працюючи над ним, митець звернувся до знаного у творчості Т. Шевченка вірша 1847 р. «Мені тринадцятий минало...». Сюжет композиції побудований у тісному зв'язку з маленьким

хлопчиком, який пасе ягнят. Детально промалювавши його з прутиком у руці під вербою, автор надав розповідного характеру усьому твору.

Рис. 6. Ex libris Івана Тофана

Рис. 7. Шевченкіана В. Загацького

Окрему групу у творчій Шевченкіані Е. Храпка творять екслібриси, частиною композиції яких виступають скульптурні портрети Т. Шевченка, пам'ятники частково або повністю. Працюючи над екслібрисом для Сумської обласної організації ДТЛК УРСР, митець звернувся до першого в історії повнофігурного пам'ятника Т. Шевченкові у місті Ромни на Сумщині (1918). Пам'ятник (скульптор М. Манізер, архітектор Й. Лангбард), який постав у Харкові в 1935 р. і належить до кращих зразків монументальної Шевченкіани, присутній в екслібрисі для Харківської обласної організації ДТЛК УРСР. Пам'ятник

Т. Шевченкові (скульптор М. Манізер, архітектор Є. Левінсон), що піднявся в 1939 р. на Чернечій горі біля Канева, став елементом книжкових знаків для В. Величка і Черкаської обласної організації ДТЛК УРСР. Поза увагою митця не залишився пам'ятник Кобзареві (скульптор М. Манізер, архітектор Є. Левінсон), який відкрили з нагоди 125-ліття від народження поета у Києві. Він присутній у композиціях книжкових знаків для Ераста Гуцуляка і Київської обласної організації ДТЛК УРСР. У більшості творів пам'ятники митець подавав фронтально. Це дозволило йому підкреслити їхній характер, пропорції тощо.

Прикметною рисою екслібрисів Е. Храпка є те, що присутня в них шевченківська тематика, маючи дуже різну форму розкриття, гармонійно поєднується із зображенням предметів, які характеризують їхніх власників, в першу чергу рід їхніх занять, або сферу зацікавлень, а також місце їхнього проживання. Так, на багатьох екслібрисах зустрічаються ноти, пташки, пензлики, різці, кіно-і фотоплівки. У композиціях багатьох творів присутні вишивані рушники, орнаментовані керамічні глечики та інші предмети побуту. Окреме місце в них посідає зображення карпатських красвидів, а також впізнаваних пам'яток архітектури різних міст України. Цим самим Е. Храпка кращим чином відобразив присутність Т. Шевченка у житті українського народу ХХ ст.

Висновки. Життя і творчість Тараса Шевченка перебували у центрі уваги багатьох митців України. Серед них Емануїл Храпко, найвагомішою частиною творчої спадщини якого є Шевченківські екслібриси. Їх він виконував для приватних осіб та для організацій. Працюючи над ними, митець проявив ґрунтовне знання життєвого шляху Т. Шевченка. У пошуках індивідуального виразу в книжкових знаках він враховував вимоги часу і досвід українських митців ХХ ст. в цілому.

Працюючи над книжковими знаками, Емануїл Храпко звертався до автопортретів і фотографій Т. Шевченка, які найточніше передають його внутрішній стан. Поза його увагою не залишився «Кобзар», поетичні

твори, які увійшли до збірки, у першу чергу лірика. Інтерпретація історичної тематики літературних творів Т. Шевченка підняла твори митця на новий рівень. Кожен його твір вирізняється лаконічністю і глибоким символічним значенням. У кожному з них митець представив Т. Шевченка знаковою фігурою – поетом, художником, філософом,

пророком, вождем, батьком, захисником, бунтівником, ідеологічним символом, українського народу ХХ ст. Вивчення творчості Емануїла Храпка, її образно-змістових відмінностей шевченківських книжкових знаків розкриває шляхи розвитку українського образотворчого мистецтва ХХ ст., його проблеми і їх вирішення.

Література:

1. Виставка Емануїла Храпка: творчий звіт за 10 років. Екслібрис. Гравюра. Туш, перо [Афіша]. Снятин, 1995. 1 арк.
2. Дорошенко Ю. Мій Шевченко. *Мистецтвознавство України*. 2013. Вип. 13. С. 333–335, іл.
3. Екслібриси Емануїла Храпка: самодіяльний художник, уродженець с. Завалля Снятинського району. *Писанка: всеукраїнський культурно-мистецький етнографічний журнал*. 1993. № 1. С. 28–29, іл.
4. Коваль Р. Шевченкіана Михайла Гаврилка. Київ: Історичний клуб «Холодний яр», Центр ДЗК, 2014. 102 с., іл.
5. Купчинська Л. Екслібрис Наукового товариства імені Шевченка. *Наукове товариство імені Шевченка: енциклопедія*. Київ; Львів; Тернопіль, 2022. Т. 5: Даш–Жуч. С. 450–455, іл.
6. Максимлюк І. Проблема традиції у творчості художників-графіків Івано-Франківщини. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2018. Вип. 36. С. 268–282.
7. Максимлюк І. В. Мистецтво графіки Івано-Франківщини ХХ – початку ХХІ століття: Культурологічний аспект: дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2019. 213+94 с., іл.
8. Нестеренко П. Чари екслібрисної Шевченкіани. *Образотворче мистецтво*. 2008. № 1. С. 90–92, іл.
9. Нестеренко П. Шевченкіана в екслібрисі 1917–2017. Київ: Криниця, 2019. 304 с., іл.
10. Нестеренко П. Шевченкіана в українському екслібрисі. *Українська академія мистецтва: дослідн. та наук.-метод. пр.* 2013. Вип. 21. С. 104–117, іл.
11. Новицький О. Тарас Шевченко як маляр. Львів; Москва: Типо-літографія Т-ва И. Н. Кушнеревъ и К., 1914. 90 с., 83 таб.
12. Онищенко В. Шевченкіана в книжковому знаку. *Визвольний шлях*. 2005. Кн. 3. С. 84–89, іл.
13. Оробець І. Вершини Емануїла Храпка. *Снятин: краєзнавчий і літературно-мистецький журнал*. 2017. № 16. С. 76–85, іл.
14. Струни Кобзаря: виставка ліногравюри та екслібриса Емануїла Храпка. Каталог. Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1989. 22 с.
15. Тарас Шевченко і Україна: рекомендаційний бібліографічний покажчик: у 2 част. Київ, 2014. Част. II: «І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій...»: увічнення пам'яті Кобзаря на українській землі / Уклад.: О. Білик, О. Галганова. 176 с., іл.

References:

1. Vystavka Emanuila Khrapka: tvorchyi zvit za 10 rokiv. Ekslibrys. Hraviura, Tush, pero [Exhibition by Emanuil Khrapko: Creative report for 10 years. Bookplate. Engraving. Ink, pen] [Affiche]. (1995). Sniatyn [in Ukrainian].
2. Doroshenko, Yu. (2013). Mii Shevchenko [My Shevchenko]. Art Studies of Ukraine. 2013. Iss. 13 [in Ukrainian].
3. Ekslibrysy Emanuila Khrapka: samodiialnyi khudozhnyk, urodzhenets s. Zavallia Sniatynskoho raionu [Bookplates of Emanuil Khrapko: Amateur artist, native of the village of Zavallya, Snyatyn district]. (1993). *Pysanka: All-Ukrainian cultural and artistic ethnographic journal*. № 1 [in Ukrainian].
4. Koval, R. (2014). Shevchenkiana Mykhaila Havrylka [Shevchenkiana of Mykhailo Gavrylko]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kupchynska, L. (2022). Ekslibrys Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka [Bookplate of Shevchenko Scientific Society]. *Shevchenko Scientific Society: Encyclopedia*. Kyiv; Lviv; Ternopil. V. 5 [in Ukrainian].
6. Maksymliuk, I. (2018). Problema tradytsii u tvorchosti khudozhnykiv-hrafikiv Ivano-Frankivshchyny [The Problem of Tradition in the Art of Graphic Artists of the Ivano-Frankivsk Region]. *Bulletin of Lviv National Academy of Arts*. Iss. 36 [in Ukrainian].

7. Maksymliuk, I. V. (2019). *Mystetstvo hrafiiky Ivano-Frankivshchyny XX – pochatku XXI stolittia: Kulturolohichniy aspekt: dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznavstva: spets. 26.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury»* [Graphic art of Ivano-Frankivsk region of the 20th – early 21st centuries: Culturological aspect. Dissertation for the degree of candidate of art history: specialty «Theory and history of culture»] / Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
8. Nesterenko, P. (2008). *Chary ekslibryanoi Shevchenkiany* [The charms of ex-libris Shevchenkiana]. *Fine Art*. № 1 [in Ukrainian].
9. Nesterenko, P. (2019). *Shevchenkiana v ekslibrysi 1917–2017* [Shevchenkiana in Bookplate 1917–2017]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Nesterenko, P. (2013). *Shevchenkiana v ukrainskomu ekslibrysi* [Shevchenkiana in ukrainian Bookplate]. *Ukrainian Academy of Art: research and scientific methodological works*. Iss. 21 [in Ukrainian].
11. Novytskyi, O. (1914). *Taras Shevchenko yak maliar* [Taras Shevchenko as a painter]. Lviv; Moskva [in Ukrainian].
12. Onyshchenko, V. (2005). *Shevchenkiana v knyzhkovomu znaku* [Shevchenkiana in Bookplate]. *Liberation path*. Book. 3 [in Ukrainian].
13. Orobets, I. (2017). *Vershyny Emmanuila Khrapka* [The Peaks of Emmanuil Khrapko]. *Sniatyn: local history, literary and artistic journal*. № 16 [in Ukrainian].
14. *Struny Kobzaria: vystavka linohraviury ta ekslibrysa Emanuila Khrapka. Kataloh* [The strings of the Kobzar: exhibition of linocuts and ex-libris by Emanuil Khrapko. Catalog]. (1989). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
15. *Taras Shevchenko i Ukraina: rekomendatsiinyi bibliohrafichnyi pokazhchyk* [Taras Shevchenko and Ukraine: Recommended bibliographic index]: in 2 Parts (2014). Part II: «I mene v simi velykii, v simi volnii, novii...»: uvichnennia pamiati Kobzaria na ukrainskii zemli [«And in the great new family, the family of the free...»: perpetuating the memory of the Kobzar on Ukrainian soil] / Compiler: O. Bilyk, O. Halhanova. Kyiv [in Ukrainian].